

1999-12-13

03-334-99

Utbildningsdepartementet
103 33 STOCKHOLM

Uppdrag att utarbeta kunskapsstrategier
(U1999/2346/F)

Regeringen har ombett Kungl. biblioteket att utarbeta kunskapsstrategier som underlag för den forskningspolitiska proposition som skall föreläggas riksdagen 2000.

Omvärldsanalys och historisk tillbakablick

Den vetenskapliga och tekniska informationsförsörjningen befinner sig sedan ett antal år tillbaka i en våldsam utveckling över hela världen. Utvecklingen kan grovt indelas i tre olika faser. En första fas inleddes i början av 1970-talet. Den innebar att omfattande bibliografier som ditintills enbart funnits i form av stora tryckta kataloger, exv. Chemical abstracts och Social Citations Index, automatiserades och gjordes sökbara via komplicerade söksystem som bara behärskades av ett fåtal. Konkurrensen mellan olika distributörer var liten. Vid början av 1970-talet lades också grunden till de svenska forskningsbibliotekens katalogsamarbete i LIBRIS. Under ca 100 år hade dessa förtecknat sitt gemensamma utländska bestånd i den s.k. Accessionskatalogen och denna övergick nu till att existera som databas. Även den svenska nationalbibliografin förtecknades i LIBRIS.

En andra fas inleddes i mitten av 1980-talet då universiteten, högskolorna och deras bibliotek automatiserade sina administrativa biblioteksrutiner för inköp, katalogisering och låneverksamhet. Tillgängligheten till de lokala samlingarna ökade dramatiskt och effektiviteten och precisionen i den erbjudna servicen blev väsentligt bättre. De gamla kortkatalogerna blev inaktuella allteftersom de konverterades till den nya tekniken. De ursprungligen mycket teknikerorienterade söksystemen förenklades och förbättrades väsentligt och gjorde det möjligt för slutanvändarna att själv söka fram sin information.

En tredje fas – den vi fortfarande befinner oss i - inleddes 10 år senare vid mitten av 1990-talet. I stor utsträckning har den sin grund i etableringen av det globala nätverket Internet och användning av elektronik för publicering och distribution av information. Inte bara den bibliografiska informationen har på så vis blivit lättillgänglig utan också annan information i fulltext, rapporter, forskningsresultat, tidskrifter. Allt fler förläggare väljer att ge ut sina verk i elektronisk form. Reklam, produktinformation och andra motsvarigheter till vad biblioteken traditionellt kallat småtryck återfinns på Internet. Bevarandefrågorna har ändrat karaktär, från att ha handlat om olika sätt att rädda ett skört material genom fysiska ingrepp, är ambitionen numera att skydda materialet på bästa sätt och göra det tillgängligt via digitalisering.

Nulägesbeskrivning

Den statliga bibliotekspolitiken syftar till att ge medborgaren tillgång till efterfrågad information oavsett bostadsort och ekonomiska förutsättningar. Biblioteksväsendet, dvs. de statliga, kommunala och landstingskommunala biblioteken, är en enhetlig och samverkande resurs. Forskningsbiblioteken utgör en väsentlig del av forsknings- och utbildningspolitiken.

Den informationsteknologiska utvecklingen har på ett dramatiskt sätt förändrat villkoren för forskningens informationsförsörjning och givetvis också forskningsbibliotekens arbetsrutiner. Genom att tidskriftsartiklar och annan forskningsinformation numera kan göras tillgänglig via den egna PC:n ökar möjligheterna till effektivt och precist informationsinhämtande. Tillgängligheten blir bättre och snabbare och – framför allt – informationen kan genom centrala licensavtal erbjudas en betydligt större kundkrets. Särskilt viktigt är det för de yngre högskolebiblioteken med vissa luckor i sina samlingar. Behoven av sammanhållande kitt i de decentraliserade universitetsbiblioteksorganisationerna blir alltmer tydliga. Den utbyggnad av högskolan som skett under 1990-talet har ställt stora krav på de mera resursstarka forskningsbiblioteken. De har fått bära en icke oväsentlig del av försörjningsbördan. Genom gemensam upphandling och distributionen av de elektroniska tidskrifterna bör denna kunna mildras. Upphandlingsarbetet har genom engångsanslag stötts av Utbildningsdepartementet. För att bibehålla en fullgod tidskriftsförsörjning på samtliga universitet och högskolor är det viktigt att stödet fortsätter.

I den plan som presenterades för departementsledningen våren 1999, angående ett svenskt elektroniskt bibliotek (SVEBIB), så utgjorde de elektroniska tidskrifterna den viktigaste delkomponenten. I budgetpropositionen 1999/2000:1, 231f, antecknas att regeringen avser utreda förutsättningarna för ett svenskt elektroniskt forskningsbibliotek även i vad avser andra delkomponenter. Det nationella informationssystemet LIBRIS har också moderniserats, bl.a. är systemet värd för de elektroniska tidskrifterna och folkbiblioteken erbjuds samarbete. Det har också gjorts avgiftsfritt tillgängligt för envar via Internet och avses om så blir aktuellt utgöra bas för SVEBIB. Diskussioner har inletts med Btj AB om samarbete kring en nationell virtuell samkatalog.

För nationalbibliotekets vidkommande är självfallet de nya publiceringsformerna företeelser som måste uppmärksammas och hanteras. Skall vi ha en möjlighet att i framtiden kunna förstå och analysera och bedriva forskning kring vår egen tid, måste de former vi idag väljer för att ge uttryck åt våra idéer och känslor bevaras. Den kunskapsnivå vi har idag måste också kunna byggas vidare på. Det är således av största vikt att den elektroniska informationen kan tas om hand, lagras och göras tillgänglig. Det är ett arbete KB påbörjade som projekt 1996, Kulturarw³, och som i och med inledningen av 2000 går över i en av regeringen tillstyrkt fortsättning. Denna fortsättning är emellertid otillräckligt finansierad och måste få en mera hållbar struktur enligt den redovisning KB gjorde i sitt remissvar på E-pliktutredningen, uppskattningsvis erfordras ca 5 miljoner kronor. Ett viktig information i detta sammanhang är att de inkommande traditionella tryckta skrifterna ingalunda tenderar att minska.

Fortfarande levereras ca 1000 försändelser om dagen till KB. KB arbetar parallellt såväl med tryckt som digitalt material. Det insamlade materialet måste också organiseras så att det är möjligt att hitta i det. Den stora mängden onlinepublikationer gör det nödvändigt att komma fram till automatiska metoder för katalogisering och indexering. KB har inom Svesök-projektet experimenterat med en kombination av automatiska (för större delen) och manuella (för en liten del) metoder för att göra materialet sökbart. Detta arbete bör fortsättas och utvidgas, dels till att erbjuda generella inmatnings- och sökfunktioner som kan utnyttjas av alla offentliga söktjänster, dels till att utveckla samsökning med LIBRIS-basen. Det senare är ett från användarhåll starkt känt behov.

Sedan 1997 samarbetar KB med Statens Kulturråd i syfte att utarbeta en nationell bevarandeplan för bibliotekens äldre samlingar. Vi vet att dessa samlingar ofta är synnerligen bristfälligt omhändertagna och att de på många håll vittrar sönder. Det är en angelägen uppgift att dels bilda sig en uppfattning om var de finns och hur de ser ut, dels utarbeta en handlingsplan för framtiden. En undersökning som gjordes våren 1999 och som rapporterats visar att en stor del av vårt bokliga kulturarv i de offentliga biblioteken saknar tillsyn. Till de bibliotek som drabbats hårdast av försummelser hör en del av de gamla läroverksbiblioteken. Många av dessa förvaras direkt olämpligt på vindar och i källarutrymmen med uttorkning, vattenskador och mögelangrepp som följd. Bibliotekens samlingar borde utgöra en självklar del av kulturarvet och omfattas av relevant skydd mot förfall och förskingring. Så är nu inte fallet och en bevarandeplan är därför angelägen. En bevarandeplan skall verkställas av ett bevarandesekretariat som svarar för kunskap om vård och förvaring av den oersättliga del av kulturarvet som dessa boksamlingar utgör. Enligt Kulturrådets och KB:s mening bör sekretariatet förläggas till KB och bestå av en huvudhandläggare, en handläggare och vissa utredningsresurser, uppskattningsvis ca 1, 2 miljoner kronor, och finansieras gemensamt av Kulturdepartementet och Utbildningsdepartementet.

I sammanhang härmed skall också framhållas de näst intill obegränsade behov KB har av att för framtida forsknings- och utvecklingsarbete säkra tillgängligheten till sina äldre samlingar. Detta arbete står i nära samband med den nationella bevarandeplanen. KB bedrev under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet tillsammans med Riksarkivet och flera andra kulturarvsinstitutioner ett bevarandeprojekt. Detta visade på att traditionella bevarandeinsatser som konservering etc. på sikt skulle komma att visa sig otillräckliga och måste ersättas av nya metoder som gick ut på att föra över (migrera) skört material till fullgoda kopior, dvs. digitalisera originalet och göra det tillgängligt i elektronisk form. Under 1997, 1998 och 1999 har flera projekt med sådant syfte bedrivits på många av bibliotekets enheter med medel ur anslagssparandet. De ger riktlinjer för hur arbetet skall bedrivas och vilka metoder som skall användas fortsättningsvis. Medel saknas dock för att kunna arbeta vidare med dessa synnerligen viktiga frågor. Under tiden måste KB begränsa utnyttjandet av delar av sina samlingar, särskilt utsatta är bildsamlingarna, delar av det okatalogiserade trycket och vissa frekventa brevsviter. Under innevarande år har ca 3 miljoner kronor använts för att dels bekosta kringhanteringen av materialet, dels täcka kostnaderna för utrustning, dels för själva digitaliseringen.

Den 31 mars 1999 överlämnade KB tillsammans med ett antal forskningsinstitutioner i landet en PM till Utbildningsdepartementet där den humanistiska forskningens informationsförsörjningsproblem diskuterades. Behovet av specialbibliografier inom den humanistiska ämnesområdet framhölls särskilt starkt mot bakgrund av den humanistiska forskningens arbetsmetoder och resultat-spridning. Medan den tekniska, medicinska och naturvetenskapliga forskningen redan tidigare löst sina försörjningsproblem genom datorbaserade bibliografier måste humaniora genomgå samma utveckling. På senare år har svårigheten att överblicka vad som sker inom det humanistiska forskningsfältet blivit direkt besvärande. De humanistiska ämnesbibliografierna har under 1990-talet bedrivits som projekt men måste nu övergå i en driftsfas. Kostnaden för att indexera humaniora uppskattas i promemorian till 1,15 miljoner kronor. Arbetet bör ha KB som huvudman.

HSFR:s kartläggning av sektorsforskningen inom kulturområdet (1998) visar på en besvärande lucka vad gäller bok- och biblioteksforskning. Medan Riksarkivet och Riksantikvarieämbetet disponerar särskilda medel för forskning inom sina respektive ansvarsområden, saknar KB egna sådana medel. Detta förhållande påtalades i den stora organisationsutredning som föregick inflyttningen i den renoverade nya biblioteksbyggnaden 1997. Några resurser för sådan verksamhet har inte tillkommit. I den översyn av organisationen som företagits under 1999 återkom utredaren till frågan. En förutsättningslös analys av KB som forskningsinstitution och främjare av forskning inom det humanistiska ämnesområdet har initierats. Givetvis vore det helt naturligt att KB i likhet med övriga nationella kulturarvsinstitutioner inom landet och utomlands kunde bedriva viss forskning kring sina samlingar. Jag ber att få återkomma i ärendet när rapporten föreligger.

Sammanfattning

Samhällsutvecklingen, forskningen och satsningen på den högre utbildningen ställer nya och högre krav på den vetenskapliga informationsförsörjningen. Ny teknik har medfört förändrade arbetsuppgifter och arbetsrutiner. Dessa rutiner innebär bl.a. behov av ökad samordning för att tillgängliggöra elektroniska resurser som tidskrifter, nätpublicerade rapporter m.m. och bibliografiska sammanställningar. Strategiskt innebär dessa satsningar att informationen inte bara blir rikare utan också att tillgängligheten blir bättre för ett större antal individer. Samtidigt måste kulturarvet, såväl det traditionella som det elektroniska, på olika sätt säkras för framtiden. Vi måste ta ansvar för de generationer som kommer efter vår egen.

Tomas Lidman